

ПСИХОЛОГІЧНИЙ СУПРОВІД АДАПТАЦІЇ ДО ШКОЛИ АКАДЕМІЧНО ЗДІБНИХ ТА ОБДАРОВАНИХ ДІТЕЙ

Щербакова О. О.

ДУ "Інститут охорони здоров'я дітей та підлітків АМН України", практичний психолог Харківської гімназії №169, м. Харків, Україна

Стаття присвячена дослідженню ефективності впровадження розвивальної програми з адаптації академічно здібних та обдарованих дітей «Подорож до країни Знань», в межах науково-педагогічного проекту «Інтелект України». Визначено, що впровадження розвивальної програми «Подорож до країни Знань» сприяло підвищенню рівня готовності дітей до школи; розвитку навичок самоконтролю та самовиховання; високому рівню благополуччя взаємин у дітей; підвищенню рівня мотивації досягнення й учіння. Під час роботи у дітей розширювся словниковий запас, набувалися комунікативні здібності, формувалося позитивне емоційне відношення до занять. Зазначимо, що проведена робота сприяла збільшенню кількості дітей, які мають високий рівень готовності до школи та зменшенню дезадаптованих дітей. Сформувалися позитивні моделі поведінки в реальному житті, активізувалися та розвинулися уявлення, пам'ять, увагу, сприйняття, мовлення, мислення, актуалізувалася необхідність дотримання правил поведінки в школі, діти навчилися методів вирішення проблемних ситуацій.

Ключові слова: розвивальна програма, академічно здібні та обдаровані учні, психолого-педагогічний супровід, адаптація до початкової школи, молодший шкільний вік.

Щербакова Е. А. Психологическое сопровождение адаптации к школе академически способных и одаренных детей/ ГО «Институт охраны здоровья детей и подростков АМН Украины»

Статья посвящена исследованию эффективности внедрения развивающей программы по адаптации академически способных и одаренных

детей «Путешествие в страну Знаний», в рамках научно-педагогического проекта «Интеллект Украины». Определено, что внедрение развивающей программы «Путешествие в страну Знаний» способствовало повышению уровня готовности детей к школе; развитию навыков самоконтроля и самовоспитания; высокому уровню благополучия взаимоотношений у детей; повышению уровня мотивации достижения и учения. Во время работы у детей расширялся словарный запас, приобретались коммуникативные способности, формировалось положительное эмоциональное отношение к занятиям. Отметим, что проведенная работа способствовала увеличению количества детей, имеющих высокий уровень готовности к школе и уменьшению дезадаптированных детей. Сформировались положительные модели поведения в реальной жизни, активизировались и развились воображение, память, внимание, восприятие, речь, мышление, актуализировалась необходимость соблюдения правил поведения в школе, дети научились методов решения проблемных ситуаций.

Ключевые слова: развивающая программа, академически способные и одаренные ученики, психолого-педагогическое сопровождение, адаптация к начальной школы, младший школьный возраст.

Shcherbakova O. O. Psychological support of adaptation to school of academically capable and gifted children/ PI "Institute of Child and Adolescent Health Care NaMS Ukraine"

This article deals with the research of establishment effectiveness of development program of academically capable and gifted children adaptation "Journey to the country of Knowledge" under scientific and pedagogical project "Intellect of Ukraine". It is stated that the establishment of the development program "Journey to the country of Knowledge" promoted the increasing of level of children readiness to school; development of self-control and self education skills; high level of wellbeing of children's relationship; increasing of motivation, achievement and studying levels. During the working process children developed their vocabulary, improved speaking skills, formed positive attitude to the studying process. It should be mentioned that the conducted work promoted the increasing of an amount of children

with high level of school readiness and the reduction of disadapted children. Positive models of behavior in real life were formed; imagination, memory, attention, perception, speaking and thinking were actualized and developed, the necessity of following rules of behavior at school actualized; children learned solving problematic situations methods.

Keywords: development program, academically capable and gifted children, psychological and pedagogical support, primary school adaptation, primary school pupils.

Вступ. На сучасному етапі розвитку українського суспільства нагальною постає потреба у громадянах, здатних адекватно сприймати зміни і продуктивно впроваджувати інновації: у людях, які мають нестандартне мислення, привносять новий зміст у соціальне, культурне, виробниче життя, вміють ставити й розв'язувати перспективні завдання щодо проектування майбутнього – тобто в неординарних творчих особистостях.

Відтак подальшого розв'язання потребує проблема забезпечення особистісної, соціальної самореалізації та самовизначення обдарованих дітей у нових соціально-економічних умовах [2, с. 125].

Думки зарубіжних фахівців про значущість системної діяльності в роботі з обдарованими дітьми для розвитку держави виражені чітким висловленням американського психолога К. Тейлора: «Значні переваги будуть за тими державами, які зуміють якомога раніше впізнати творчі особистості і створити найсприятливіші умови розвитку їх потенціалів» [6] .

Розуміння необхідності створення інноваційної системи освіти для обдарованих та здібних дітей і молоді прийшло сьогодні і в Україну. Так, у Національній доктрині розвитку освіти (2002 р.) підкреслюється: «Держава має забезпечувати створення умов для розвитку обдарованих дітей та молоді» [5]. В Україні розроблена та реалізується «Державна цільова програма роботи з обдарованою молоддю на 2007-2010 роки», яка спрямовується на «формування інтелектуального потенціалу нації шляхом створення оптимальних умов для виявлення обдарованої молоді і надання їй підтримки в розвитку творчого

потенціалу, самореалізації такої молоді та її постійного духовного самовдосконалення».

Одним із варіантів реалізації програми, в якому поєднуються зусилля учених – представників психолого-педагогічної науки і освітян-практиків – найкращих учителів, методистів, керівників дошкільних і загальноосвітніх навчальних закладів, є науково-педагогічний проект «Інтелект України», у межах якого здійснюється комплексний педагогічний експеримент всеукраїнського рівня «Створення системи супроводження навчання, виховання та розвитку академічно обдарованих дітей дошкільного та молодшого шкільного віку» (накази Міністерства освіти і науки №1218 від 30.12.08 р.; № 898 від 28.09.09 р.; №1439 від 04.12.2014).

Наявність у школі значної кількості дітей з високим рівнем загальних і спеціальних здібностей вимагає комплексної роботи з їх розвитку і підтримки. Спеціально організована школою робота з академічно здібними та обдарованими учнями є реалізацією права особистості на індивідуальність, унікальність, внутрішню свободу, особистісну самореалізацію [2, с. 126].

Робота з академічно здібними та обдарованими дітьми - процес, що вимагає особливих знань і власних специфічних засобів. Одним з основних засобів може виступити психологічний супровід.

Мета дослідження – оцінити ефективність впровадження розвивальної програми з адаптації академічно здібних та обдарованих дітей в межах науково-педагогічного проекту «Інтелект України».

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. Організація психологічного супроводу обдарованих учнів виділяється рядом дослідників в якості необхідної умови розвитку потенційних здібностей обдарованих школярів М. Н. Акімова, А. І. Доровський, Л. І. Ларіонова, О. М. Матюшкін, Н. В. Семенова, Н. Ю. Синягина, Є. Г. Чірковскі та ін.

Е. Ф. Зеер зазначає, що психологічний супровід - це рух разом з мінливою особистістю, своєчасне надання можливих шляхів, допомоги і підтримки [3].

В кінці 90-х років XX століття у вітчизняній психології психологічний супровід розглядається широко як у контексті освітнього процесу, спрямованого

на розвиток особистості, так і в якості інструменту з надання соціально-психологічної допомоги.

Н. Осухова зазначає, що супровід - це «підтримка психічно здорових людей, у яких на певному етапі розвитку виникають особистісні труднощі». Автор розглядає супровід як системну інтегративну «технологію» соціально-психологічної допомоги особистості, яка відкриває перспективи особистісного зростання, допомагає людині увійти в ту «зону розвитку», яка йому поки ще недоступна.

Автор також стверджує, що супровід - це особлива форма здійснення пролонгованої соціальної та психологічної допомоги, яка передбачає підтримку реакцій, процесів і станів, що природно розвиває особистість.

Є. І. Казакова під психологічним супроводом розуміє надання допомоги дитині, її сім'ї і педагогам, в основі якої лежить збереження максимуму свободи і відповідальності суб'єкта розвитку за вибір рішення актуальної проблеми; мультидисциплінарний метод, який забезпечується єдністю зусиль педагогів, психологів, соціальних та медичних працівників; органічну єдність діагностики проблеми і суб'єктного потенціалу її дозволу, інформаційного пошуку можливих шляхів вирішення, конструювання плану дій та первинна допомога в його здійсненні; допомога у формуванні орієнтаційного поля, де відповідальність за дії несе сам суб'єкт розвитку [7].

В даний час термін «психологічний супровід» використовується досить широко стосовно сфери освіти, проблемам організації навчання і виховання в контексті модернізації освіти. Все більшого значення набувають уявлення про психологічний компонент супроводу як систему професійної діяльності психолога, спрямовану на створення соціально-психологічних умов для успішного навчання і психологічного розвитку дитини в ситуаціях шкільної взаємодії з орієнтацією на зону його найближчого розвитку (М. Р. Битянова) [1].

Е. М. Александровська зазначає, що психологічний супровід - це особливий вид допомоги дитині, технологія, призначена для надання допомоги на певному етапі розвитку у вирішенні виникаючих проблем, або в їх попередженні в умовах освітнього процесу [4]. Автор ідею супроводу зближує з ідеєю

підтримки. Вона зазначає, що технології супроводу допомагають аналізувати найближче оточення, діагностувати рівні психічного розвитку, використовувати активні групові методи, індивідуальну роботу з дітьми та їх батьками, педагогами.

Таким чином, аналіз наукових досліджень показав, що психологічний супровід академічно здібних та обдарованих дітей має включати діагностику процесу особистісного розвитку дитини, створення на цій основі банку даних, розробки й реалізації корекційно-відновлювальних та розвивальних програм, а також проектування індивідуальної освітньої траєкторії.

Одним з найважливіших завдань психолога при роботі з обдарованими та здібними дітьми є створення сприятливої обстановки в колективі та вирішення конфліктних ситуацій. Важливо відзначити, що гіперопіка таких дітей може призвести до сумних наслідків - підвищення самого себе і приниженню інших, а також до відмови від подальшого самовдосконалення.

Для забезпечення наступності у роботі з академічно здібними дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку та покращення адаптації у початковій школі розроблена розвивальна програма «Подорож до країни Знань». Програма складається з двох частин. Перша частина програми є інтегрованою і включає в себе три взаємопов'язані блоки: розвиток мовлення та навчання грамоти; підготовка руки до письма; розвиток пізнавальних процесів і формування початкових математичних знань.

Основними методами навчання грамоти в проектних групах є аналітико-синтетичний метод і метод цілих слів. Аналітико-синтетичний метод передбачає реалізацію принципу «від звуку до букви». Це означає, що діти повинні спочатку навчатись виконувати різні аналітико-синтетичні дії зі звуками мовлення, що є базовим умінням для формування навички читання і письма.

Доцільність застосування методу цілих слів пояснюється необхідністю навчати дітей сприймати графічні образи багатьох добре знайомих слів цілісно, швидко впізнавати їх на основі попереднього досвіду. Таке уміння є обов'язковою умовою достатньо сформованої навички читання.

Під час занять у дітей розвивається усне мовлення (уміння слухати-розуміти усні висловлювання, говорити), вони оволодівають початковими уміннями читати.

У підготовці дитини до письма основна увага приділяється формуванню координацію дій рухового і зорового аналізаторів, розвитку дрібної мускулатури руки, засвоєнню дітьми гігієнічних правил, яких слід дотримуватись під час письма. Під час занять діти оволодівають початковими уміннями писати в зошитах з друкованою основою

Розвиток пізнавальних процесів здійснюється за допомогою науково обґрунтованої системи вправ. У процесі їх виконання у дітей продовжується формування сенсорних умінь, за допомогою яких вони можуть успішно орієнтуватися в навколишньому світі. Значна увага приділяється засвоєнню певних сенсорних еталонів та розвитку пам'яті, логічного і критичного мислення, інтуїції, уяви, уваги, формуванню первинних умінь доказово міркувати і пояснювати свої дії.

Передбачено комплекс вправ, спрямованих на формування в дітей початкових математичних знань, умінь і навичок (лічба в межах першого десятка, кількісна і порядкова лічба; співвідношення числа і цифри, розпізнавання геометричних фігур) відповідною цифрою.

Заняття проводяться 2 рази на тиждень по 15 хвилин на кожний із блоків з 7-ти хвилинною перервою. Ця частина програми включає в себе 40 занять та розрахована на дітей старшого дошкільного віку (5 – 5,5 років).

На кінець вивчення першої частини програми діти мають уміти: правильно вимовляти всі звуки рідної мови; складати речення, виділяти послідовність слів у реченні, складів та звуків у словах, визначати голосні, м'які та тверді приголосні звуки; визначати наголос; самостійно складати розповіді (10-15 речень) з опорою на наочність та по пам'яті; переказувати казки; читати зі швидкістю 5-10 слів за хвилину; вміти штрихувати похилими лініями, визначати робочий рядок, середину, нижню та верхню третину робочого рядка; лічити предмети в межах десяти; визначати величину та форму предмета в цілому і його

частин, називати плоскі геометричні фігури; класифікувати та групувати предмети за видовими та родовими поняттями.

Метою другої частини програми є активізація та стимулювання пізнавальної діяльності, розвиток емоційно - вольової сфери, набуття комунікативних навичок і вмінь, навичок співпраці у дітей молодшого шкільного віку. Задачами якої є: навчити рефлексувати власні вчинки, усвідомлювати причини власних хвилювань; знизити рівень шкільної тривожності учнів; сформувати позитивні моделі поведінки в реальному житті; активізувати та розвинути уявлення, пам'ять, увагу, сприйняття, мовлення, мислення; актуалізувати необхідність правил поведінки в школі, навчити дітей методів вирішення проблемних ситуацій.

Провідними методами та формами роботи є: вправи на розвиток пізнавальної та емоційно - вольової сфери; комунікативні та рухливі ігри; вправи на розвиток моторики; релаксаційні вправи.

За результатами впровадження розвивальної програми «Подорож до країни Знань» у шкільне навчання в класах, які навчаються в межах науково-педагогічного проекту «Інтелект України», ми здійснили контрольний зріз з метою виявлення переваг застосування психологічного супроводу.

Дослідження проводилося на базі Харківської гімназії № 169 м. Харкова протягом 2012-2014 р.р. У дослідженні взяли участь 90 академічно здібних учнів перших класів: 30 учнів, які займалися за розвивальною програмою (РП) з адаптації академічно здібних та обдарованих дітей в межах науково-педагогічного проекту «Інтелект України» та 60 учнів – які не займалися за цією програмою.

Для визначення соціометричного статусу дитини в системі міжособистісних відносин, рівня благополуччя взаємин в групі, коефіцієнта взаємності або згуртованості дітей ми обрали соціометричний тест.

Соціометрію серед учнів початкових класів проведено за допомогою *тесту «Два будиночка»*. Зазначимо, що рівень благополуччя взаємин у дітей, що займалися за розвивальною програмою «Подорож до країни Знань», був визначений як високий (58,6% дітей у «сприятливій зоні»), тобто більшість

дітей групи знаходяться в сприятливих статусних категоріях, а у дітей, що не займалися за цією програмою, рівень благополуччя взаємин знаходиться на середньому рівні (55,4% дітей у «сприятливій зоні»), що можливо при однаковому взаємовідношенні між сприятливими та несприятливими категоріями.

Важливим діагностичним коефіцієнтом, що характеризує відносини, що існують в групі, є показник задоволеності дітей своїми відносинами з однолітками або згуртованості.

Визначено, що в групі дітей, які проходили заняття за розвивальною програмою «Подорож до країни Знань» показник задоволеності дітей своїми відносинами з однолітками знаходився на 4 – надвисокому рівні (70% дітей задоволені відносинами з однолітками), в той час як у дітей які не проходили заняття за даною програмою цей показник знаходився на 3 рівні (лише 58% дітей задоволені своїми відносинами з однолітками). Ми вважаємо, що це є свідченням ефективного позитивного впливу психолого-педагогічного супроводу цих учнів.

Співвідношення кількості ізольованих дітей до загального числа членів групи дозволяє встановити коефіцієнт ізольованості, який розглядається як діагностичний показник успішності роботи педагога по вихованню дружніх взаємин дітей.

Аналізуючи отримані дані нами було виявлено, що групу учнів які навчалися за програмою «Подорож до країни Знань» можна вважати благополучною, тому що коефіцієнт ізольованості складає 3,4% учнів (в межах норми до 6%), а колектив дітей, які не займалися за цією програмою – менш благополучним, тому що коефіцієнт ізольованості 17,9% учнів.

Для оцінки рівня шкільної мотивації учнів початкових класів, використовувалася анкета, розроблена Н. Г. Лускановою. Оскільки на активізацію внутрішніх стимулів навчання впливає мотивація, то по змінам цього параметра, на думку Н. Г. Лусканової, Р. В. Овчарової можна будувати висновки про ступінь задоволеності навчальною діяльністю.

Проаналізувавши отримані результати визначено низький рівень шкільної мотивації – мають досліджувані без проходження розвивальної програми – 3,6% учнів, в групі дітей, які проходили заняття за програмою «Подорож до країни Знань» таких учнів не було виявлено. Зазначимо, що такі школярі відвідують школу неохоче, на уроках часто займаються сторонніми справами. Перебувають у стані нестійкої адаптації в школі. Зовнішня мотивація – була виявлена в групі, яка проходила заняття за програмою «Подорож до країни Знань» – у 6,9% учнів, а в групі яка не відвідувала ці заняття – у 12,5% учнів. У цих дітей позитивне ставлення до школи, але школа залучає більш її позаучбовими сторонами. Нами виявлено, що середній рівень шкільної мотивації – мають досліджувані групи дітей, які не проходили заняття за програмою – 41,1% учнів, а в групі, яка проходила заняття за програмою «Подорож до країни Знань» – 51,7% учнів. Подібні показники мають учні, що успішно справляються з учбовою діяльністю. Для них характерна наявність високих пізнавальних мотивів, прагнення успішно виконувати запропоновані школою вимоги. А високий рівень шкільної мотивації в обох групах майже на однаковому рівні (41,4% учнів – які проходили розвивальні заняття, та 42,9% учнів – які не відвідували ці заняття). Зазначимо, що такі діти відрізняються наявністю високих пізнавальних мотивів, прагненням найбільш успішно виконувати всі запропоновані школою вимоги. Вони сумлінні і відповідальні, сильно переживають, якщо одержують незадовільні оцінки.

Вивчення пам'яті та здатності до навчання було проведено за допомогою завдання «Вивчення чотиривірша». Для дослідження короткочасної пам'яті - третє і для відтермінованого запам'ятовування - дванадцяте завдання методики Г. Віцлака «Здатність до навчання у школі» для дітей 5—7 років. Встановлено, що рівень розвитку пам'яті був суттєво вищим серед першокласників, які пройшли програму (відповідно середній показник короткочасної пам'яті – 7,5 балів та 6,6 балів, $p < 0,05$; і відстроченої – 6,8 балів та 5,5 балів, $p < 0,05$).

Вивчення довільності уваги, уміння орієнтуватися у своїй роботі на зразок, просторового сприйняття, сенсомоторної координації та тонкої моторики руки за методикою «Будиночок» Н. І. Гуткіної, суттєвих відмінностей

серед учнів перших класів в залежності від проходження розвивальної програми «Подорож до країни Знань» не встановлено.

За результатами анкетування вчителів щодо рівня шкільної адаптації учнів за методикою Е.М.Александровської встановлено, що учні перших класів, які пройшли програму мали більш високий рівень адаптації за рівнем фізичного ($p < 0,05$) та емоційного благополуччя ($p < 0,01$).

Визначено особливості впровадження розвивальної програми з адаптації академічно здібних дітей до школи – «Подорож до країни Знань». На першому етапі навчальна діяльність має бути побудована на основі довільних зусиль дитини. Вона повинна робити те, що їй не завжди хочеться робити, стабільно тримати активну увагу на уроці, довільно контролювати свою поведінку, тим самим підготовлюючи себе до більш плавного переходу від ігрової до учбової діяльності. На другому етапі, завдяки грі дитина вчиться не боятись виявляти себе, з повагою ставитися до інших, та швидше знаходить своє місце серед однолітків. Атмосфера вимогливості та доброзичливості прискорює формування вольової саморегуляції.

Висновки. Впровадження розвивальної програми «Подорож до країни Знань» сприяло підвищенню рівня готовності дітей до школи; розвитку навичок підвищенню рівня мотивації досягнення й учіння. Під час роботи у дітей розширився словниковий запас, набувалися комунікативні здібності, формувалося позитивне емоційне відношення до занять. Проведена робота сприяла збільшенню кількості дітей, які мають високий рівень готовності до школи та зменшенню дезадаптованих дітей. Таким чином, розвивальна програма позитивно впливала на особистісний розвиток та формування міжособистісних стосунків академічно здібних та обдарованих дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, які навчались за розвивальною програмою «Подорож до країни Знань» в межах науково-педагогічного проекту «Інтелект України».

Література:

1. Битянова М. Р. Психологія в школі: зміст та організація роботи. М., 2000.

2. Докишина Н., Кошель С. Робота з обдарованими та здібними дітьми // Психологічний супровід школярів / Упоряд. Т. Гончаренко. – К.: Редакція загальнопедагогічних газет, 2005. – С. 125-127.
3. Зеер Е. Ф. Психологія професійної освіти. - М.: 2003.
4. Казакова Є. І. Система комплексного супроводу дитини: від концепції до практики. - СПб., 1998
5. Національна доктрина розвитку освіти // Нормативно-правове забезпечення освіти. У 4 ч. – Харків: Основа, 2004. – Ч.1. – С. 3-24
6. Психология одаренности детей и подростков / под ред. Н. С. Лейтеса. М.: Академия, 1996. 416 с.
7. Шипіцин Л. М., Хилько А. А., Галлямова Ю. С., Дем'янчук Р. В., Яковлева Н. Н. Шбз Комплексний супровід дітей дошкільного віку / Під наук. ред. проф. Л. М. Шипіцин. - СПб.2008.

References:

1. Bytianova M. R. Psykholohiia v shkoli: zmist ta orhanizatsiia roboty. M., 2000.
2. Dokshyna N., Koshel S. Robota z obdarovanymy ta zdibnymy ditmy // Psykholohichniy suprovid shkoliariv / Uporiad. T. Honcharenko. – K.: Redaktsiia zahalnopedahohichnykh hazet, 2005. – S. 125-127.
3. Zeer E. F. Psykholohiia profesiinoi osvity. - M.: 2003.
4. Kazakova Ye. I. Systema kompleksnoho suprovodu dytyny: vid kontseptsii do praktyky. - SPb., 1998
5. Natsionalna doktryna rozvytku osvity // Normatyvno-pravove zabezpechennia osvity. U 4 ch. – Kharkiv: Osnova, 2004. – Ch.1. – S. 3-24
6. Psykholohyia odarennosti detei y podrostkov / pod red. N. S. Leitesa. M.: Akademyia, 1996. 416 s.
7. Shipitsyn L. M., Khylo A. A., Halliamova Yu. S., Demianchuk R. V., Yakovleva N. N. Shbz Kompleksnyi suprovid ditei doshkilnoho viku / Pid nauk. red. prof. L. M. Shypitsyn. - SPb.2008.